

УДК 81'42:81'232 + 81'373.612

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-214.2-38>

ПСИХОЛІНГВІСТИЧНІ ПАРАМЕТРИ СПРИЙНЯТТЯ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ МОВНОГО КОНТРАСТУ

PSYCHOLINGUISTIC PARAMETERS OF PERCEPTION AND INTERPRETATION OF LINGUISTIC CONTRAST

Юлдашева Л. П.,

orcid.org/0000-0002-6561-8827

Scopus Author ID: 58701991300

кандидат філологічних наук, доцент,

*докторант кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького*

У статті здійснено психолінгвістичне осмислення мовного контрасту як когнітивного механізму, що бере участь у формуванні смислу, акцентуванні інформації, емоційному впливі на реципієнта та закріпленні повідомлення в пам'яті. Мета статті – виявлення психолінгвістичних параметрів сприйняття й осмислення контрастивних конструкцій у процесі мовленнєвої діяльності.

З'ясовано, що психолінгвістичний механізм утворення контрасту становить складний багаторівневий процес, що включає концептуальне конструювання, реалізацію мовленнєвої інтенції, лексико-синтаксичне оформлення, а також задіяння пам'яті й механізмів контекстного передбачення. Він водночас посилює семантичне навантаження висловлення й підвищує його комунікативну дієвість; виконує функції смислового розмежування, естетичної виразності та стимулювання інтерпретаційної активності реципієнта. На основі актуальних психолінгвістичних студій описано етапи рецепції контрасту: від первинного перцептивного сприйняття до когнітивного структурування й афективного реагування. Обґрунтовано роль контрасту у фокусуванні уваги, активації ментальних репрезентацій, формуванні мовної інтуїції та когнітивному акцентуванні. Увагу зосереджено на психолінгвістичних аспектах контрасту в тексті – його здатності порушувати очікування, провокувати когнітивну активність завдяки зіставленню полярних концептів, формувати асоціативні зв'язки та сприяти глибшій інтерпретації художнього повідомлення. З'ясовано особливості інтерпретації контрасту в художньому мовленні як засобу інтенсифікації змісту, естетичного впливу та провокації нестандартного осмислення.

У статті окреслено вплив контрасту на процеси мовленнєвого прогнозування та швидкість реакції, а також на емоційну обробку на підсвідомому рівні.

Дослідження цього феномену відкриває нові горизонти не лише для поглиблення психолінгвістичної теорії, а й для її практичного втілення в галузях освіти, мовленнєвої комунікації, творчого письма та міжкультурного діалогу. На подальших етапах вивчення контрасту як психолінгвістичної категорії перспективним є аналіз креативного використання контрасту в художньому мовленні.

Ключові слова: мовний контраст, психолінгвістика, рецепція, інтерпретація, когнітивна модель, мовна креативність.

The article presents a psycholinguistic interpretation of linguistic contrast as a cognitive mechanism involved in meaning-making, information accentuation, emotional influence on the recipient, and memory consolidation of a message. The aim of the article is to identify the psycholinguistic parameters of perception and comprehension of contrastive constructions in the process of speech activity.

It has been established that the psycholinguistic mechanism of contrast formation constitutes a complex, multi-level process that includes conceptual construction, realization of communicative intention, lexico-syntactic structuring, as well as the involvement of memory and contextual prediction mechanisms. This mechanism simultaneously enhances the semantic intensity of an utterance and increases its communicative effectiveness, performing functions of semantic differentiation, aesthetic expressiveness, and stimulation of the recipient's interpretative activity.

Based on recent psycholinguistic studies, the stages of contrast reception are described – from initial perceptual recognition to cognitive structuring and affective response. The study substantiates the role of contrast in focusing attention, activating mental representations, developing linguistic intuition, and intensifying cognitive engagement. Special attention is paid to the psycholinguistic aspects of contrast in text – its ability to disrupt expectations, provoke cognitive amplification through the juxtaposition of polar concepts, form associative links, and support deeper interpretation of artistic messages. The interpretation of contrast in literary discourse is viewed as a means of intensifying meaning, creating aesthetic impact, and provoking non-standard understanding.

The article outlines the influence of contrast on speech prediction processes, reaction speed, and subconscious emotional processing.

This study opens new prospects not only for advancing psycholinguistic theory but also for practical applications in education, communication, creative writing, and intercultural dialogue. Further exploration of contrast as a psycholinguistic category should focus on the creative deployment of contrast in literary language.

Key words: linguistic contrast, psycholinguistics, reception, interpretation, cognitive model, linguistic creativity.

Постановка проблеми. У межах сучасної психолінгвістики, зосередженої на вивченні мовленнєвої діяльності як когнітивно-психічного процесу, зростає інтерес до таких феноменів, які забезпечують інтенсифікацію переробки мовної інформації. Одним із таких феноменів є мовний контраст – багатовимірне явище, що охоплює когнітивну, емоційну, прагматичну та дискурсивну площини мовлення. Контраст, на відміну від формально визначеної антонімії чи заперечення, постає як психолінгвістичний механізм опозиційного структурування сенсу, який істотно впливає на процеси сприйняття, інтерпретації, запам'ятовування й емоційного реагування.

Незважаючи на поширеність контрасту у природному мовленні – від повсякденних діалогів до художнього, публіцистичного чи політичного дискурсу – психолінгвістична природа цього явища все ще залишається недостатньо описаною. Особливої уваги заслуговують питання, як контрастивна організація мовлення активує когнітивно-перцептивні та емоційно-прагматичні ресурси адресата, які зони мозку задіяні в обробці протиставлень, як контраст впливає на запам'ятовування та оцінювання мовної інформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема мовного контрасту традиційно розглядають переважно в межах риторики, стилістики, лінгвістичної семантики та когнітивної лінгвістики, де він набув статусу одного з механізмів смислового виокремлення або поетичної виразності (М. Израель [1], Дж. Лакофф, М. Джонсон [2]). У когнітивному аспекті контраст досліджують як спосіб концептуальної опозиції та акцентування категоріальних відмінностей, часто з використанням механізмів прототипізації, фреймування або концептуальної метафори. Проте в психолінгвістиці дослідження контрасту здебільшого мають фрагментарний характер. Деякі роботи з нейролінгвістики та психології мовлення демонструють, що обробка контрастивної інформації супроводжується характерними патернами мозкової активності (зокрема, компонентами N400, P600 в ERP-дослідженнях), що свідчить про підвищену семантичну інтеграцію (К. Д. Федермайер [3], М. Кутас, С. А. Гільярд [4], М. С. Ньюланд, Й. Й. ван Беркюм [5]).

У парадигмі експериментальної психолінгвістики враховано, що контрастні висловлення краще запам'ятовують і швидше ідентифікують, ніж нейтральні (М. Оттен, Й. Й. ван Беркюм [6], А. Дж. Сенфорд, Дж. Молл, К. Еммотт [7]), а також вони викликають сильнішу афективну реакцію [8].

Окрему увагу привертає вплив контрасту на інтерпретацію висловлень: за даними досліджень з прагматичної обробки, контраст здатен змінювати або підсилювати значення висловлення, спрямовуючи реципієнта до певної інтенції мовця (Д. І. Бівер, Б. З. Кларк [9]).

Також проаналізовано роль контрасту в дитячому мовному розвитку, де зіставлення лексичних пар сприяє формуванню категоріального мислення (Д. Джентнер, Л. Л. Неймі [10], С. Р. Ваксман, Д. Б. Марков [11]). Проте цілісний аналіз контрасту як інтегрального психо-

лінгвістичного механізму залишається недостатньо розробленим, особливо в контексті його впливу на когнітивну обробку, пам'ять, інтерпретацію та емоційну рецепцію.

Метою статті є теоретичне обґрунтування контрасту як базового психолінгвістичного механізму, що забезпечує структурну й афективну обробку мовного повідомлення.

Виклад основного матеріалу дослідження. З погляду психолінгвістики, продукування контрастивних висловлень є складнішою операцією, ніж продукування нейтральних або ствердних конструкцій. Це зумовлене тим, що мовець має утримати у робочій пам'яті щонайменше дві опозиційні смислові одиниці, забезпечити їхнє послідовне представлення та водночас керувати прагматичним ефектом висловлення.

Формування контрасту в мовленні починається на етапі концептуального структурування інформації, коли мовець актуалізує не окремі поняття, а опозитивні пари, засновані на досвіді, енциклопедійних знаннях та емоційній пам'яті.

Наступним етапом є лексичне кодування, під час якого мовна система активізує контрастивні елементи відповідно до прагматичних завдань висловлення. Відбувається синтаксична структурування з урахуванням маркерів протиставлення (наприклад, сполучники, інтонація). Цей процес супроводжується вибором інтенції: мовна опозиція задана не випадково, а з огляду на очікувану реакцію адресата – когнітивну напругу, іронічний ефект, емоційне зіставлення тощо. Тож, контраст у мовленні формує інтенціональна актуалізація відмінностей, яка є спрямованою дією, а не пасивним зіставленням.

Важливу роль у створенні контрасту відіграє оперативна пам'ять: мовець утримує у фокусі обидва полюси опозиції, маніпулюючи ними в межах синтаксичної або дискурсивної структури. Наприклад, у конструкції типу «*В очах не **страх**, а **злість** для ворогів*» (О. Максимішин-Корабель) обидва члени протиставлення навантажені прагматичною функцією: страх позначає звичну реакцію, а злість – дискурсивний злам, що вказує на ціннісну зміну.

Окрім того, контраст на етапі породження підсилюють паралелізм, антитези, які не лише полегшують когнітивне опрацювання, а й створюють ритмічну впізнаваність, важливу для емоційної рецепції. Визначальним є й той факт, що мовець, створюючи контраст, часто орієнтується на соціальний код, тобто на спільні для комунікативної спільноти сценарії, у межах яких опозиція набуває семантичної ваги.

Отже, психолінгвістичний механізм створення контрасту – це багаторівневий процес, що охоплює концептуальне моделювання, прагматичну інтенцію, лексико-синтаксичну реалізацію, а також роботу пам'яті та контекстуальне прогнозування. Він водночас забезпечує семантичну інтенсивність і комунікативну ефективність мовлення, слугуючи інструментом виразної диференціації, естетичного акцентування та впливу на інтерпретаційну діяльність адресата.

У мовленні контраст зазвичай виникає як реакція на попередній стимул, що робить його експресивним засобом реактивної адаптації. Наприклад: *Сивіє ніч. І солов'ї кричать, / О ні, не тьохкають – це вибухів відлуння* (О. Слоновьська) – друга репліка не просто уточнює, а інтерпретує попередню репліку з використанням опозиції.

У процесі сприйняття мовлення людина стикається з постійною необхідністю розпізнавати, аналізувати та інтерпретувати множину смислових зв'язків, серед яких контраст відіграє особливу роль як когнітивний механізм виокремлення значущої інформації. Контрастивні структури – від лексичних опозицій до складних дискурсивних протиставлень – залучають специфічні ресурси уваги, пам'яті та прогнозування, а отже, підлягають складній когнітивній обробці. З погляду психолінгвістики, обробка контрасту передбачає паралельне залучення семантичної інтеграції, логічного зіставлення та емоційної оцінки.

Одним із базових питань є виявлення та інтерпретація контрасту в мовленні. Дослідження з використанням методів функційної магнітно-резонансної томографії (fMRI) та електроенцефалографії (EEG/ERP) свідчать, що під час обробки контрастивних висловлень активізовано декілька ключових ділянок мозку. Зокрема, префронтальна кора (особливо її вентролатеральна

частина) бере участь у процесах когнітивного контролю та утримання контрастивних альтернатив у робочій пам'яті. Ліва нижня лобова звивина (LIFG) пов'язана з семантичною обробкою та пригніченням альтернативних або несумісних значень, які можуть заважати правильному тлумаченню висловлення, демонструє посилену активність у ситуаціях опозиційного зіставлення.

ERP-дослідження засвідчують, що обробка контрасту пов'язана з характерною динамікою мозкової електричної активності. Одним із основних нейрофізіологічних маркерів є компонент N400, якого традиційно пов'язують із семантичною неочікуваністю або труднощами інтеграції. Під час зіставлення контрастивних висловлень, особливо в контексті очікуваної послідовності, амплітуда N400 зростає, що свідчить про вищу когнітивну напругу при інтеграції опозиційної інформації. У деяких випадках наявний також компонент P600, що асоціюється з переробкою граматичних або семантичних аномалій, і може вказувати на переінтерпретацію значення в умовах контрасту (наприклад, у разі іронії чи мовної гри) [4].

Зауважимо, що контраст не завжди ускладнює когнітивну обробку. На противагу цьому в низці випадків він може полегшувати сприйняття та запам'ятовування, якщо він реалізований в умовах чіткої бінарної опозиції. Такий ефект спричинений когнітивною економією: за умов значного інформаційного навантаження контраст дає змогу швидко структурувати повідомлення, виокремити релевантні одиниці й вибудувати логічну рамку сенсів. Утім, складні або контекстуально неоднозначні контрастивні конструкції (особливо прагматично зумовлені) можуть спричинити підвищення когнітивного навантаження, збільшення часу реакції та потребу в повторному семантичному аналізі.

Для посилення контрасту важливою є позиція протиставлених одиниць у тексті: сусідство (вони розміщені поруч, наприклад, в одній строфі), ритмічне віддзеркалення (подібна синтаксична побудова (паралелізм), розгортання напруги (перша частина викликає очікування, яке ламає контраст)).

Отже, контраст як психолінгвістичний механізм тісно пов'язаний із гнучкістю когнітивної системи, яка, з одного боку, прагне до узгодженості, а з іншого – має оперативно реагувати на порушення очікувань та оновлення ментальних репрезентацій. Він одночасно слугує стимулом когнітивної уваги, інструментом семантичної організації та сигналом прагматичної значущості висловлення. Усе це визначає ключову роль контрасту в процесах розуміння мовлення й формуванні смислової структури повідомлення.

Розпізнавання контрасту починається з перцептивного рівня, зокрема з виокремлення мовного сигналу: людина фіксує дві протилежні або різко відмінні одиниці (слова, фрази, образи); автоматично активуються категорії опозиції, що вже існують у ментальному лексиконі (наприклад: *добро–зло, день–ніч*). Задіяні сенсорні модальності (зір – при читанні, слух – при слуханні), селективна увага та фільтрація інформації. Під час первинної обробки інформації задіяна сенсорна система та механізми селективної уваги, які дають змогу відокремити релевантні сигнали від фонових.

Надалі відбувається когнітивне зіставлення – складна компаративна операція, у межах якої мозок зіставляє характеристики протиставлених елементів, активуючи відповідні когнітивні категорії. Цей процес базовано на залученні вже сформованих ментальних схем і категорій, зокрема антонімічних пар, опозиційних уявлень або культурних концептів. У психолінгвістиці це витлумачено як процес активації семантичного поля – певної множини значень, що взаємодіють у свідомості мовця чи слухача. Активуються нейронні мережі семантичного поля, виконавчі функції префронтальної кори.

Наступним етапом є фокусування уваги (ефект релевантності). Контраст виокремлює важливу інформацію в мовленні. Адресат розрізняє смислову домінанту та розпізнає інтенцію мовця (іронію, емоцію, настанову). У цьому процесі активовано механізми керування увагою, зокрема ті, що відповідають за вибірку обробку інформації та когнітивну гнучкість, а також

реалізовано принцип релевантності, згідно з яким реципієнт інтерпретує висловлення як найзначущіше в конкретному контексті [12].

Контраст часто провокує емоційний резонанс, зокрема суперечливість змісту викликає подив, усмішку, драматичне напруження та вмикається афективне оцінювання ситуації. Активовано лімбічну систему, зосібна амігдалу, що відповідає за емоції.

Контраст спонукає до переосмислення змісту: адресат будує нову смислову структуру з огляду на зіставлення. Два полярні образи активують ширше поле асоціацій. Функціює семантична пам'ять, інферентні процеси та мовна інтуїція. Контраст підсилює запам'ятовування та мовну інтуїцію: контрастні структури легше зберігаються в довготривалій пам'яті, формуються стереотипи мислення й шаблони мовленнєвого очікування. Підкріплення відбувається завдяки ефекту новизни, емоційному кодуванню й реактивації ментальних репрезентацій.

Особливу роль у механізмі контрасту відіграє емоційно-семантична реакція. Контрастні конструкції нерідко викликають афективний відгук: подив, зворушення, обурення чи іронічну усмішку.

На останньому етапі відбувається інтерпретація контрасту – побудова нової когнітивної моделі ситуації, ґрунтованої на зіставленні протилежних елементів. Людина не лише фіксує різницю, а й конструює сенс, який часто набуває глибокого концептуального характеру. Цей механізм тісно пов'язаний із мовною інтуїцією – здатністю інтерпретувати смислові нюанси на основі попереднього досвіду, знання мовної системи й контекстуального прогнозування. Саме контраст стимулює розвиток цієї інтуїції, виступаючи провокатором нестандартного осмислення й когнітивної мобільності.

Інтерпретація висловлення є центральним об'єктом психолінгвістики розуміння мовлення, оскільки саме в цьому процесі відбувається переходження від мовної форми до ментального змісту, релевантного конкретній ситуації спілкування. У цьому контексті мовний контраст виступає не лише засобом формального протиставлення, а й інтерпретаційним маркером, який суттєво впливає на прагматичні стратегії слухача або читача. Контраст створює когнітивні умови для активації альтернативних сценаріїв, оновлення припущень про інтенцію мовця, а також перегляду очікувань щодо змісту висловлення.

У ситуації природного мовлення реципієнт не просто декодує лексичне значення слів, а застосовує прагматичні стратегії розуміння, що включають моделювання мовленнєвого наміру, врахування контексту й соціальних обставин. Контраст, як опозиційна структура, активує ці стратегії з особливою інтенсивністю, оскільки вимагає зіставлення щонайменше двох семантичних або оцінних полюсів. Наприклад, у висловленні *«Він не боягуз, він обережний»* реципієнт зчитує не лише буквальне уточнення, а й зміщення фрейму оцінки, що вказує на спробу мовця змінити або захистити образ суб'єкта. Така стратегія сприймається як прагматичне перекодування значення.

Перекодування значення за допомогою протиставлення полягає в тому, що контраст створює семантичну напругу між елементами, унаслідок чого виникає ефект зміщення – нова інтерпретація одного з елементів через його зіставлення з іншим. У психолінгвістичних експериментах із контрастивними висловленнями спостерігається зміна первинної гіпотези розуміння у момент подання другої частини контрасту. Це явище особливо помітне у конструкціях на кшталт *«Я вірменин, а теж Вкраїни – син»* (О. Максимішин-Корабель) або *«кохалися, але не називали себе коханнями»* (О. Міхаліцина), де значення першої частини модифіковане під впливом другої, і виникає когнітивне балансування між двома полюсами смислу.

Контраст також стимулює контекстуальне переосмислення висловлень, особливо коли йдеться про непрямі мовленнєві акти, іронію, сарказм або евфемістичні конструкції. У цитаті *«Розквітнеш сонях навесні Могутня армія русні»* (А. Дмитрук) протиставлення відкриває іронічний модус, вимагаючи від інтерпретатора відмовитися від буквального розуміння й активувати прагматичні знання про непрямість комунікації. Тож контраст виконує функцію смисло-

вого маркера, що перенаправляє процес розуміння в інтерпретаційну площину, де домінує не значення слова, а інтенція висловлення, роль контексту, комунікативна ситуація.

Контраст сприймається найбільш ефективно за наявності таких умов:

- контекстна релевантність – попередній дискурс або ситуація дає підстави очікувати або допустити протиставлення;
- маркерованість конструкції – наявність чітких лінгвістичних індикаторів (сигналів контрасту);
- очікуваність структури – слухач має досвід сприйняття подібних конструкцій або жанрів, де контраст є типовим (наприклад, у публіцистиці, поезії);
- жанрова конвенційність – у межах певного стилю (напр., художній текст, реклама) контраст легше розпізнається й інтерпретується завдяки культурним або жанровим стереотипам;
- когнітивна готовність адресата – високий рівень мовної обізнаності, уважність, інтерес до теми.

Порушення одного або кількох із цих чинників може ускладнити обробку контрасту або навіть призвести до хибного трактування інтенції мовця.

Узагальнюючи сказане, запропонуємо модель психолінгвістичної обробки контрасту, що включає такі етапи:

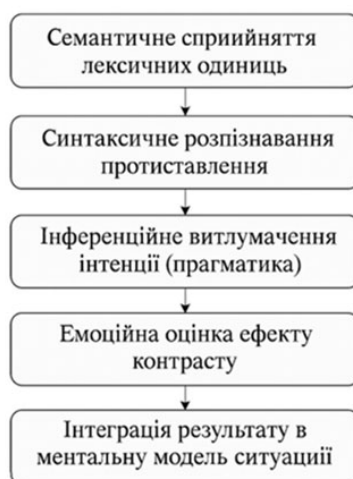

Рис. 1. Модель психолінгвістичної обробки контрасту

Ця модель ілюструє, що контраст – це не лише граматичний чи стилістичний феномен, а цілісна когнітивно-психолінгвістична подія, яка охоплює кілька взаємопов'язаних рівнів обробки. Його інтерпретація залежить не лише від структури висловлення, а й від готовності інтерпретатора інтегрувати опозиційні сенси, керуючись досвідом, емоційною чутливістю та комунікативною компетентністю.

Із погляду психолінгвістики, роль контрасту в інтерпретації не зводиться до суто семантичної опозиції – він є дієвим когнітивно-прагматичним тригером, який сигналізує про зміну рамки, спонукає до перегляду очікувань, створює умови для активної інференції та уточнення висловленої позиції. Саме завдяки цьому контраст формує гнучку, контекстуально чутливу інтерпретаційну динаміку, яка і є характерною для реального мовленнєвого процесу. Окрім того, контраст сприяє запам'ятовуванню текстуального фрагмента: унаслідок емоційної насиченості, новизни або порушення очікувань він фіксується в довготривалій пам'яті й утворює стійку когнітивну репрезентацію. Контраст викликає естетичний (несподіванка, емоційна реакція), прагматичний (переконання, маніпуляція) та когнітивний ефекти (усвідомлення глибини сенсу). Контраст – це динамічний механізм, який завдяки опозиції та зіставленню стимулює увагу, інтерпретацію і породжує глибший смисл. Його основа – у поєднанні протилежного, а його сила – у здатності загострювати сприйняття.

Однією з центральних тем у дослідженнях психолінгвістики пам'яті є вивчення чинників, які впливають на ефективність кодування, збереження та відтворення мовної інформації. У цьому контексті мовний контраст посідає важливе місце як інструмент, що впливає на якість запам'ятовування й обсяг доступної пам'яті у комунікативному процесі. Емпіричні експерименти з вільного та контрольованого відтворення мовного матеріалу [6; 7] доводять, що контрастивно оформлені висловлення мають вищу ймовірність бути пригаданими навіть через тривалий час після первинної презентації.

На рівні пам'яттєвих механізмів контраст впливає як на короткотривалу, так і на довготривалу пам'ять, хоча специфіка його впливу відрізняється. У короткотривалій пам'яті (робочій пам'яті), контраст може функціонувати як мнемонічний маркер, що допомагає організувати мовний матеріал у впорядковані опозиції – за типом «А – не А». Це особливо важливо в умовах обмеженого обсягу робочої пам'яті, де контраст дає змогу зменшити когнітивне навантаження шляхом категоріального групування. У довготривалій пам'яті контраст виконує роль сигналу семантичного кодування, який покращує доступ до інформації завдяки її унікальності й емоційній виразності.

Зі згаданим тісно пов'язаний так званий ефект виокремлення (*distinctiveness effect*) – явище, при якому нетиповий або виразно відмінний елемент запам'ятовується значно краще, ніж елементи, подібні один до одного. Контраст, будучи формою когнітивного розриву, створює відчуття нетиповості й активує додаткові процеси обробки, які призводять до посилення сліду в пам'яті. За даними нейропсихологічних експериментів, у випадку контрастивних висловлень відбувається підвищення активності гіпокампу та вентральної ділянки префронтальної кори, що відповідають за консолідацію й емоційне підкріплення запам'ятованої інформації [13; 14].

Отже, контраст можна зарахувати до когнітивно обґрунтованих механізмів запам'ятовування, які покращують обробку інформації завдяки ефекту виокремлення, полегшують організацію мовного матеріалу в оперативній пам'яті та посилюють ймовірність довготривалої фіксації значущих одиниць. Усе це зумовлює зарахування контрасту до ефективних інструментів кодування мовної інформації у процесі спілкування.

Мовленнєве передбачення є одним з ключових механізмів психолінгвістичної обробки мовлення, який дає змогу слухачеві або читачеві заздалегідь формувати очікування щодо структури, значення або інтенції висловлення. У цьому процесі контраст відіграє двоїсту роль: з одного боку, він може сприяти уточненню прогнозу, підсилюючи семантичну і прагматичну рамку висловлення; з іншого – порушувати очікування, ініціюючи переробку або переоцінку змісту. Дослідження свідчать, що у випадку очікуваного контрасту (наприклад, у структурах із логічними сполучниками *але, однак, хоча* та ін.), реципієнт формує бінарне передбачення: друга частина висловлення буде протиставлена першій. Це активує механізми когнітивного прогнозування альтернатив, що зокрема полегшує інтеграцію другої частини. Така здатність до передбачення залежить від досвіду мовця, контексту й жанру висловлення. Наприклад, після початку фрази «*надбати – легко...*» мозок очікує зміни позиції, і ця інтенція зазвичай кодується ще до появи лексичних маркерів: «*Надбати – легко, а втратити – важко*» (О. Слоновьська).

Натомість неочікуваний контраст, який порушує прогноз, активує механізми переосмислення. Наприклад, фраза «*Звісно, всіх винних чекає гідна розплата. І невинних вона, до речі, теж чекає потому*» (С. Жадан) вимагає оновлення ментального сценарію, бо порушує автоматизовану інтерпретацію 'розплата має чекати тільки винних'. Однак контраст впливає на зміну активованих у пам'яті сценаріїв, ініціюючи семантичну перебудову, що є маркером гнучкості мовної інтерпретації. У таких випадках також зростає нейроактивація в ділянках, пов'язаних із когнітивним контролем і пригніченням первинних очікувань (LIFG, префронтальна кора).

У межах психолінгвістики мовна креативність кваліфікована як здатність мовця виходити за межі шаблонних мовних структур, створювати нові сенси, переосмислювати звичні зна-

чення та комбінувати елементи мови несподіваними способами. Одним із найпотужніших інструментів такої креативності є контраст. Контрастивні структури в креативному мовленні порушують очікуваність, створюють конфлікт між смисловими полюсами, і саме через це стимулюють активну інтерпретацію. Контраст уможливорює тлумачення складного простими засобами, поєднувати непоєднуване, акцентувати новизну завдяки опозиції до відомого.

Один із найяскравіших виявів мовної креативності – мовна гра, яка ґрунтується на порушенні мовних або логічних очікувань. У таких випадках контраст виконує функцію сюрпризу або обману очікування, змушуючи реципієнта змінити хід мислення. У поетичному фрагменті Ю. Іздрика «попаливши **мости**, ми з ліан наспітали **мостиків**» реалізовано складний концептуальний контраст, в основі якого лежить мовна гра з усталеним висловом «спалити мости» – тобто безповоротно розірвати зв'язки, відкинути можливість повернення. У поетичному фрагменті він виконує роль початкового руйнівного вектора, який позначає радикальний розрив, проте у другій частині речення відбувається несподіване зміщення значення – з'являється образ «мостиків із ліан», що вказує на спробу створити нові, крихкі зв'язки з нестійкого матеріалу.

У метафорі контраст стає джерелом напруги між буквальним і переносним значенням. Саме у зіставленні різнорідних доменів (наприклад, *тиша – пісня закатованих / яку неможливо розчути* (Б.-О. Горобчук) виникає ефект семантичного вибуху, що потребує когнітивної інтеграції опозицій. Такий контраст породжує нову концептуальну єдність через конфлікт між досвідом і мовною формою. У психолінгвістиці контраст – це інструмент когнітивної оптимізації мовного процесу. Він забезпечує глибоке розуміння, естетичне напруження, емотивний відгук і глибоку інтерпретацію. Контраст стає ефективним засобом впливу на свідомість, пам'ять, увагу.

Висновки. Отже, контраст є потужним психолінгвістичним інструментом, що уможливорює розуміння того, як людина сприймає, інтерпретує, оцінює та пам'ятає мовну інформацію. Вивчення цього феномену відкриває перспективи не лише для розвитку психолінгвістичної теорії, а й для практичного застосування – у сфері освіти, комунікації, креативного письма й міжкультурної взаємодії. Перспективним напрямом на наступних етапах вивчення контрасту є психолінгвістика креативного контрасту у художньому мовленні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Israel M., The pragmatics of polarity, in: Horn L. R., Ward G. (eds.), *The Handbook of Pragmatics*. Oxford : Blackwell. 2004. pp. 701–723.
2. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press, 1980. 244 p.
3. Federmeier K. D., Kutas M. A rose by any other name: long-term memory structure and sentence processing. *Journal of Memory and Language*. 1999. Vol. 41. No. 4. pp. 469–495.
4. Kutas M., Hillyard S. A. Reading senseless sentences: brain potentials reflect semantic incongruity. *Science*. 1980. vol. 207. no. 4427. pp. 203–205.
5. Nieuwland M. S., Van Berkum J. J. A. Discourse-based word anticipation during language processing: prediction or priming? *Discourse Processes*. 2006. Vol. 45. No. 2. pp. 119–157.
6. Otten M., Van Berkum J. J. A. Discourse-based anticipation: electrophysiological evidence from the visual world paradigm. *Brain Research*. 2009. vol. 1251. pp. 92–102.
7. Sanford A. J., Molle J., Emmott C., Maintaining global coherence in narrative comprehension: the role of anomalous statements. *Memory & Cognition*, 2011. Vol. 39. No. 5. pp. 850–861.
8. Altmann U., Bohrn I. C., Lubrich O., Menninghaus W., Jacobs A. M. The power of emotional valence – from cognitive to affective processes in reading. *Frontiers in Psychology*. 2012. vol. 3, article 11, pp. 1–15.
9. Beaver D. I., Clark B. Z. *Sense and Sensitivity: How Focus Determines Meaning*, Oxford : Blackwell Publishing, 2008. 294 p.
10. Gentner D., Namy L. L. Comparison in the development of categories. *Cognitive Development*, 1999. Vol. 14. No. 4, pp. 487–513.
11. Waxman S. R., Markow D. B., Words as invitations to form categories: evidence from 12- to 13-month-old infants. *Cognitive Psychology*. 1995. Vol. 29. No. 3. Pp. 257–302.

12. Sperber D., Wilson D. Précis of Relevance: Communication and Cognition. *Behavioral and Brain Sciences*, 1987. 10(4), pp. 697–710.
13. Hunt R. R., Worthen, J. B. (eds.). *Distinctiveness and Memory*. New York : Oxford University Press, 2006. 320 p.
14. Schmidt S. R. Can we have a distinctive theory of memory? *Memory & Cognition*, 1991. Vol. 19. No. 6, pp. 523–542.

Дата надходження статті: 30.07.2025

Дата прийняття статті: 04.09.2025

Опубліковано: 16.10.2025